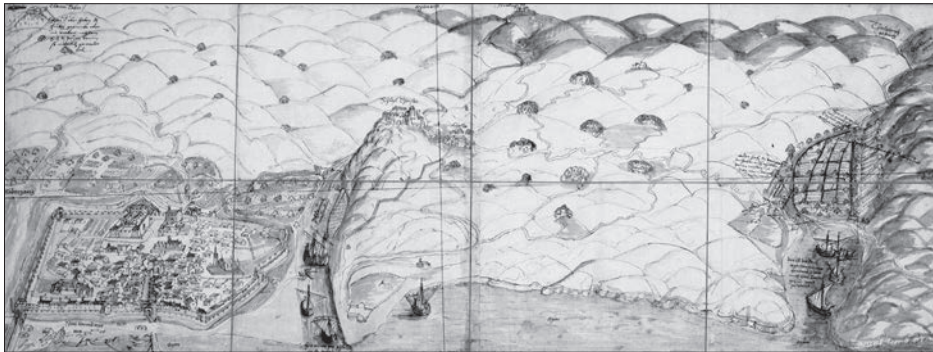

ERVIN DUBROVIĆ

A FIUMEI KERESKEDELMI TÁRSASÁGOK TÖRTÉNETE

A 18. századig a Habsburg család nem foglalkozott a tengerészeti ügyekkel. Éppen ezért, amikor a Spanyol Örökösödési háború, majd az Oszmán háborúk után VI. Károly császár elkezdett gazdasági kérdésekkel és az Adria-tenger kereskedelmi és tengerészeti ügyeivel foglalkozni, az nagy újdonságnak számított. Az utrechti és a rastatti békék (1713, 1714) után a formális spanyol Németalföld, csakúgy, mint Nápoly és Szardínia (később, mint Szicília) VI. Károly birodalmába tartozott, aki az itt szerzett tengerészeti ismereteit később Ausztria gazdasági fejlesztésében tudta kamatoztatni.¹

1. kép

Ivan Klobučarić: Fiume térképe 1580-ban²

Forrás: Österreichische Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Vienna.

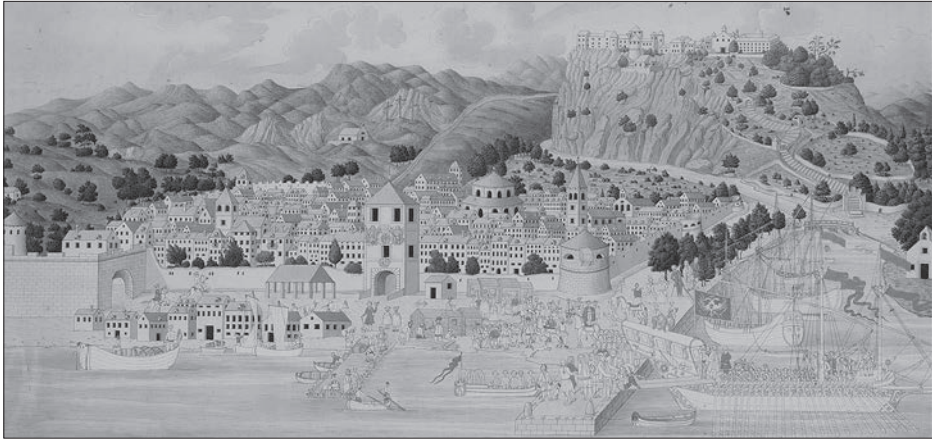
¹ FABER, E.: *Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780*, Historisk Institut – Steiermerksches Landesarchiv, Trondheim – Graz, 1995; Uő.: *Carska gospodarska politika na Jadranu od 1717. do 1776.* In: DUBROVIĆ, Ervin (ed.): *Riječka luka, povijest, izgradnja, promet*, City Museum of Rijeka, Rijeka, 2001.

² A 19. századig a kikötő a város melletti folyó torkolatában volt. A város előtt csupán egy fából készült móló állt a „Palada”. Keletre néhány kilométerre volt Martinschizza, ahol az új veszteglő intézet is felépült 1833-ban.

Egy 1719. március 18-án kelt diplomájában a császár különösen is bízta a vállalkozókat és a kereskedőket a tengeri áruszállításban rejlő lehetőségek kiaknázására. A pátens első pontjában minden külhoni kereskedő, hajótulajdonos és kézműves jogot nyert a birodalom belüli letelepedésre és tevékenykedésre; a második pontja pedig rendelkezett az útépitésekről és a szabad kereskedelemről a birodalom tengeri és folyami kikötőiben. A rendelkezés harmadik pontja kifejezett szabad kikötői státuszt adományozott Fiuménak és Triesztnak, hogy így az ottani kereskedők vámmentesen raktározhassák, szállíthassák és értékesíthessék termékeiket.³

2. kép

Fiume VI. Károly császár látogatásakor 1728-ban⁴

Forrás: Maritime and History Museum of the Croatian Littoral.

A császár Fiumében építkezéseket kezdeményezett, valamint a Borromei Szent Károlyról nevezett új Lazaret (veszteglő intézet) építését egy külön lezárható kikötőben (mandracchio), külön kocsmával a tengerészek és raktárakkal az áruk részére. Kívánságára további kikötői épületek építésébe is belekezdtek Fiumében, illetve egyéb gazdasági, kereskedelmi épületeket építettek a Károly út mentén, hogy a pannóniai gabona zavartalanul érhesse el a tengerpartot. Hogy hangsúlyt adjon ezen új építkezések fontosságának a

³ VI. Károly rendeletét L. itt: DUBROVIĆ: *Riječka luka...*, 320–321. p.

⁴ A császár Triesztből érkezett gályán Fiuméba az új Károlyváros (Karlovac) – Fiume közötti szárazföldi útvonal megnyitási ünnepségére, melyet az 1719-es pátens irányított elő a kikötő fejlesztésével és a veszteglő intézet építésével együtt. Ekkor még mindig csak egy apró móló volt a város előtt, ugyanakkor a városfalakon kívül már állt néhány épület a tengerparton és egy ideiglenes palánkkal körülvett katonai épület is. A kikötő-építés és a partfeltöltési munkálatok később ezen a helyen vették kezdetüket.

császár személyesen hajózott Triesztből Fiuméba 1728-ban, hogy megnyissa a Károly út Fiume és Károlyváros közötti szakaszát, majd ezen az úton keresztül kocsin utazott Bécsbe.

Noha VI. Károly nem volt teljesen elégedett a Fiumében tapasztalt eredményekkel a trieszti fejlődés valósággal lenyűgözte, ugyanis Trieszt hamar a Birodalom szárazföldi és tengeri kapcsolatainak gyújtópontja lett. A század közepén így szükségessé vált az osztrák tengeri tartományok, a Littorale újrászervezése Trieszt központtal, mely még jobban felértékelte a város jelentőségét.⁵

A sikeres ostendei kereskedelmi társaság

A nagy angol és holland Kelet-indiai és Nyugat-indiai Társaság már virágoztak a 17. században az újonnan elfoglalt területek és az azokon realizált haszon miatt. Ezen társaságok mintáit követve alakult meg Bécsben még 1667-ben az első Osztrák Keleti Társaság, amely egyaránt üzemelt Triesztben és Fiumében, igaz a vállalkozás nem volt hosszú életű, hamar működési nehézségek léptek fel, melyek okán a társaság megszűnt.⁶ A második Osztrák Keleti Társaságot is Bécsben alapították, amikor Fiume és Trieszt szabadkikötői státuszt nyert, ugyanakkor ez is sikertelen volt és csupán tíz évig tudott működni, 1729-ben csődbe ment.⁷

A kereskedelmi társaságok csődjének oka elsősorban Közép-Európa kereskedelmi infrastruktúrájának alulfejlettsége volt a sikeres atlanti-óceáni kikötőkhöz és azok szárazföldi összeköttetéseihez képest. Az osztrák arisztokrácia tudta, hogyan kell kormányozni a tartományokat, vagy hogyan kell háborút viselni az otthonaik védelmében, azonban nem tudták, hogyan kell menedzselni nagyüzemeket, vagy a tengeren túli kereskedelmet. E mellett pedig a középosztály sem állt készen, a közép-európai „boltosok” nem álltak készen az európai piacon való jelenléthez.

⁵ Még a távoli újonnan elfoglalt (például az úgy nevezett *Terre neoaqiste*, a Bácska és a Temesvár környéki) területek forgalmát is ideirányították, ugyanakkor a közúti nehézségek miatt sem Fiume, sem Trieszt forgalma nem tudott még hosszú időn keresztül profitálni az újszerzeményi területek fogalmából. DUBROVIĆ, Ervin: Littoral-Banat trading contacts in the 18th century, *Novi Kamov*, X-35 (2), 2010, 79–90. p.; Uő.: *Andrea Lodovico Adamich, cittadino europeo*, City Museum of Rijeka, Rijeka, 2019, 43–51. p.

⁶ BRONZA, BORO: Austrian trade towards the Ottoman Empire and Asia during the 18th century, *Journal of Historical Researches*, 27 (27)/2016, 139–152. p.

⁷ ANDREOZZI, Daniele: From the Black Sea to the Americas, The trading companies of Trieste and the global commercial network (18th century), In: Uő. (ed.): *Mediterranean doubts trading companies, conflicts and strategies in the global spaces (XV–XIX centuries)*, New Digital Press, Palermo, 2017, 65–67. p.

Amikor annak idején az üzlet és a politika először tekintett a tengereken túlra, a hollandok az élen jártak, így az antwerpeni, genti, ostendei kereskedők és bankárok voltak a fő részvényesei az 1722-ben Ostendében (az Osztrák Németalföldön) alakult osztrák Kelet-indiai Társaságnak.⁸ Ez lett az első sikeres osztrák társaság, amely többek között Fiumében is működött. A sikerek, a várható üzleti haszon és a jó kilátások ellenére ugyanakkor 1731-ben császári parancsra fel kellett számolni a társaságot, ugyanis a leányági örökösödés elismeréséért cserébe az angolok és a hollandok is a nekik versenytársat jelentő osztrák Kelet-indiai Társaság megszűnését követelték. 1731-ben így egy olyan sikeres vállalkozás szűnt meg, mely addigra kiépítette az összeköttetéseket az osztrák kikötők és Bengália fontosabb kikötői között.

Az 1730–1740-es évektől a Habsburgok újra a háborúkra kellett koncentrálnak szemben az ipar és kereskedelem fejlesztésével, melyet csak a század közepén folytathattak. Ennek lett eredménye a szintén rövid életű Temesvári Társaság 1759-ben. Az Osztrák Tengermellék utolsó Ázsia és Kelet-india irányultságú társasága 1775–1785 között működött szintén nagymértékű holland és antwerpeni tőke részvételével, később ezért hívták őket Trieszt-Antwerpen Ázsiai Társaságnak.

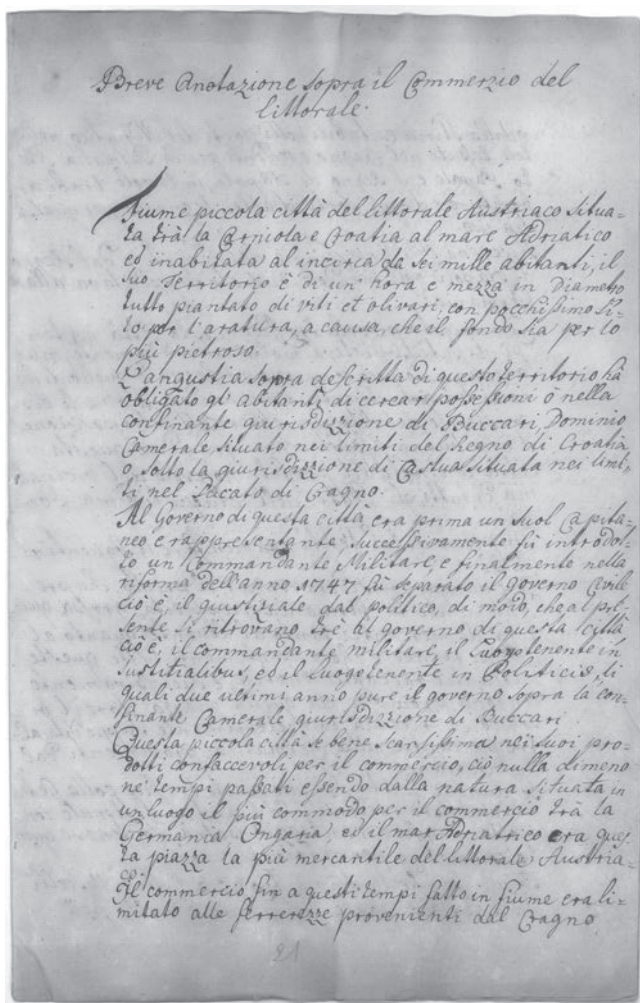
A Trieszt-Fiume Kereskedelmi Társaság megalakulása, szervezete és befektetői

A 18. század derekán az Udvari Kancellária egy új kereskedelmi társaságot indított útjára, melyhez nagy reményeket fűztek. Bécs számára egyértelmű volt, hogy a Trieszten és Fiumén át tervezett kereskedelmet, az ehhez legjobban értő kereskedők, bankárok, és hajótulajdonosok kezébe, azaz az antwerpeni üzleti körök kezébe kell tenniük.⁹

⁸ PELLEŠ Márton – ZSIGMOND Gábor: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1921)*, Szülőföld Kiadó, Szombathely, 2021.

⁹ HOFMANN, Viktor: *Beiträge zur neueren österreichischen Wirtschaftsgeschichte, vol. III, first part, Die Anfang der Zuckerindustrie in Osterreich-Ungarn*, Vienna – Leipzig, 1932, 17–54. p.; Uő.: *Tršćansko-riječka privilegirana kompanija, 1775–1804*, In: DUBROVIĆ, Ervin (ed.): *The Age of Modernisation, 1780–1830*, City Museum of Rijeka, Rijeka, 2006, 45–66. p.

3. kép

Rövid feljegyzés a Tengermellék kereskedelméről¹⁰

Forrás: Rijekai Állami Levéltár: 4. (JU-4), Bust / Volume 18.

¹⁰ A dokumentum a kereskedelem helyzetén és fejlődésén töprengve, 1750 körül, a Trieszt-Rijeka Társaság érkezése előtt, azt mondja, hogy az osztrák tengerparti régióban lévő kisvárosoknak alig van kereskedelme, de a földrajzi elhelyezkedés és a természeti előnyök adottak a fejlődés szempontjából. Fiume kikötője vonzóbb, mint Velence. Fiume ekkor már csak a karniolai és stájerországi vassal kereskedett, ezt exportálta Dalmáciába, a Nápolyi Királyságba és a Pápai Államba, és némileg fejlett volt a fa- és tűzifa szállítása is. A kereskedelem fejlődésének egyik első feltétele, hogy a Földközi-tengeren és a Levantéban jártas flamand, holland vagy angol kereskedőkből olyan céget találjunk, amely tudja, hogyan lehet Németország számára vonzó árut szállítani, és amely német árukat exportál a Földközi-tengerbe és a Levantéba.

A Trieszt-Fiume Kereskedelmi Társaság alapítását gróf Kinsky Fülöp (Prága, 1700 – Bécs, 1749) szervezte meg, aki 1740-től a császári udvar banki bizottságának vezetője volt.¹¹ Azonban Kinsky még a Társaság létrehozása előtt elhunyt, így a munkában utóda gróf Chotek Rudolf (Belušice, 1708 – Bécs, 1771) lett, aki egyben az Udvari Kamara elnöke, a Kereskedelmi Direktórium feje és az Udvari Banki Bizottság elnöke is volt 1749–1765 között. Chotek és a brüsszeli osztrák adminisztráció megkereste Antwerpen vezető gazdasági szakembereit és meggyőzte őket a Társaság alapításában való részvételről.¹² Ezen osztrák adminisztráció vezetője 1749-től Antoniotto Botta Adorno (Branduzzo, 1688 – Torre d’Isola, 1774) volt, aki korábban katonai parancsnok és Genova osztrák kormányzója volt.¹³ Ő kereste fel és győzte meg Lotharingiai Károly főherceggel közösen a már említett antwerpeni üzleti körök vezetőit.¹⁴

1749. augusztus 23-án Botta Adorno kapcsolatba lépett Aldegonde Proli Paulival,¹⁵ a bankár Pietro Proli özvegyével, aki az egykor megszüntetett

¹¹ Gróf Kinsky Fülöp a cseh arisztokrácia tagja volt. VI. Károly uralkodása alatt, 1728–1734 között a birodalom londoni követe volt, majd 1741-től Mária Terézia egyik legközelebbi barátja és tanácsadója. Az udvarban a cseh ügyekért felelt, illetve az udvar banki bizottságának vezetését is rábízták. Különbféle személyes képességeket tulajdonítottak neki, de makacs és arrogáns volt, ami miatt nem volt különösebben népszerű.

¹² Napjainkig számos szöveg született a Társaságról és főleg annak kiterjedt cukortermeléséről és kereskedelméről, ugyanakkor a Bécs és Antwerpen közötti kapcsolat még nem teljesen világos, ahogy ezen folyamat főszereplőit sem ismerjük még eléggé. Bár Bécsben, Triesztben, Fiumében és Antwerpenben őrzik a Társaságról szóló anyagokat, a korábbi antwerpeni és bécsi kutatók elsősorban egyedi, elszigetelt forrásokra koncentráltak, és némileg hiányos képük volt a társaság létrejöttének és fejlődésének körülményeiről. Ezért volt újdonság, amikor évekkal ezelőtt áttekintettem a bécsi Finanz und Hofkammerarchivban őrzött, a Társaságról szóló terjedelmes anyag egy részét, és Victor Hofmann levéltáros igen alapos munkáját, amikor a Társaság fiumei igazgatási épületének helyreállítási kutatásai elkezdődtek és feltártuk a társaság megalakulásának összefüggéseit. Ezen munkába később bekapcsolódtak más horvát kutatók is, különösen Petar Puhmajer, a zágrábi Horvát Természetvédelmi Intézet munkatársa, aki szintén Bécsben, valamint a trieszti- és a rijekai Állami Levéltárban kutatott.

¹³ LAENEN, Joseph: *Le ministere de Botta-Adorno dans les Pays-Bas Autrichiens*, Antwerp, 1901.

¹⁴ Őszintén hálás vagyok a Rijeka Társasággal foglalkozó antwerpeni szakértőknek, kutatóknak és levéltárosoknak. A kutatás során nagy segítségemre voltak: Helma Houtman-De Smedt egyetemi tanár, a Museum aan de Stroom Jan Parmentier munkatársa és Christian Selleslach levéltáros a Plantin Moretus Múzeumban, ahol a Moretus családdal kapcsolatos, a Társaságra vonatkozó kiterjedt anyagot őrzik. Betekintést engedtek az anyagba, és lehetővé tették, hogy tisztázzam a kapcsolatot a Bécsi Udvar és az antwerpeni bankárok és kereskedők között, akik közösen alapították a Társaságot, és felépítették a cég létesítményeit és a fiumei igazgatási palotát.

¹⁵ Aldegonde értelmiségiek és kereskedők antwerpeni családjából származott. Nagyapja a leuveni egyetemen tanult, városi orvos volt Antwerpenben. Pietro halála után átvette férje üzletének irányítását, és megmutatta különleges üzleti és banki képességeit.

Osztrák Kelet-indiai Társaság ostendei vezetője volt 1722–1733 között.¹⁶ Aldegonde Pauli (Hollandia, 1685 – Antwerpen, 1761) tizenöt gyermek anyja volt és a Proli bankház vezetője.¹⁷ Botta Adorno felvette vele a kapcsolatot, hogy megfelelő szakembert találjon a Társaság vezetésére.¹⁸ Néhány nappal később Aldegonde az egyik fiát és Urbano Arnoldt-ot egy tehetséges kereskedőt és a Proli bankházat két évtizede szolgáló bankárt javasolta Botta Adornonak.

Urbano Arnoldt (Trieszt, 1700 – Fiume, 1775) kiválóan alkalmas üzletember volt a feladatra, hiszen származásánál fogva anyanyelvi szinten beszélt az Adriai-tenger nyelveit.¹⁹ Arnoldt előbb velencei és bécsi kereskedőházakban dolgozott, majd 1729-ben a Cheval Marin fedélzetén tett utazást Cadízból Indiába az osztrák tőkés Adam Prunner költségén.²⁰ Arnoldt ezután Antwerpenben dolgozott, majd az Ostendei Kereskedelmi Társaság megszüntetése után helyezkedett el a Proli bankházban, de emellett saját üzletet is vitt, így 1741 és 1745 között teát szállított a Svéd Kelet-indiai Társasággal Kína, Bengál és Göteborg között.²¹ Arnoldt részesedése számos nagyvállalatban bizonyítja szakértelmét – a Fiumei Kereskedelmi Társaság és a göteborgi társaság részvényei mellett a havannai, a franciaországi Bayonne-i Társaság, a sevillai San Fernando Company részvényeit is bírta, valamint néhány olasz társaságét is.²² Ő és a fiatal Charles Proli (Antwerpen, 1723 – Brüsszel, 1786) 1749. szeptember 10-én Bécsbe utazott, hogy az udvari kamarában megbeszéljék az üzleteket Chotek gróffal. Bécs után Triesztbe, majd Fiuméba mentek, hogy saját szemükkel lássák a leendő cég munkakörülményeit és mindkét város előnyeit. A trieszti jobb infrastruktúra ellenére Fiume mellett döntöttek.

A társaságban további antwerpeni befektetők is helyet kaptak, például a Moretus nyomdászcsalád egy része – a leghíresebb holland nyomda híres alapítójának, a párizsi Christophe Plantinnak az utódai.²³ Jean Jacques Mo-

¹⁶ HOUTMAN-DE SMEDT, Helma: *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier, 1723–1786, Een biograafische en bedrijfshistorische studi*, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten, Brussels, 1983, 71–72. p.

¹⁷ MICHELSEN, L.: De Familie de Proli, *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 26/1935, 273–307. p.

¹⁸ Uő.: De Kompagnie van Trieste en Fiume (1750–1800). *Bijdrage tot de geschiedenis van de kapitalistische industrie, Bijdrage tot de Geschiedenis*, 27/1936, 70–91. p.

¹⁹ HOUTMAN-DE SMEDT: *i.m.*, 71–76. p.

²⁰ MICHELSEN: De Kompagnie...

²¹ Az osztrák hatóságok brüsszeli felkérésére, hogy részt vegyen egy új cég alapításában, Arnoldt először (1749. augusztus 24-én kelt levelében) szabadkozott, végül mégis elfogadta az ajánlatot. Lotharingiai Károly 1749. szeptember 10-i a császárnőhöz írt levelében elismert, sok nyelvet beszélő emberként jellemezte.

²² Rijekai Állami Levéltár, Arnoldt dokumentumai, 1775.

²³ Jean Jacques az Officina Plantiniana (Plantinsche Druckerije) vezetője volt, amelynek több tagja nagy részvénytársaságot birtokolt, fia, Francois Jean Moretus és fia felesége, Maria Theresia Borrekens, valamint a hozzájuk házassággal kötődő családok: Borrekének, Wellenek, de Neufok, Schieldok. L.: GEYSEN, Kris et al.: *Museum Plantin Moretus, Catalogue*, Antwerp, 2016.

retus (Antwerpen, 1690–1757) 1730-tól 1757-ig vezette a családi nyomdát. A család más üzletekkel is foglalkozott, így kezdetől fogva a Fiumei Társaság tagja volt. Még közvetlenebbül érintett fia, Francois Jean és felesége, Maria Theresia, valamint a „tágabb család” több tagja, akik házassági kötelékeken keresztül kapcsolódtak hozzájuk. A Moretus családi csoport megközelítőleg ugyanannyi részvényt birtokolt, mint a Proli csoport.²⁴

A fő befektetőkkel, az antwerpeni részvényesekkel együtt a részvények mintegy negyedét bécsiek szerezték meg, az udvari kamara és a kereskedelmi igazgatóság vezető emberei, például Chotek gróf és mások, akik a kis részvényszám ellenére jelentős befolyással bírtak, mert az állam biztosította a Társaság kiváltságait és a cukortermelés monopóliumát. Mária Terézia császárné is részvényes volt; a számára Urbano Arnoldt és a már idős Thomas Rima 1750 őszén „az elismerés jeléül” ítélte oda tizenkét részvényét.²⁵ A császárnő részéről ez egy szimbolikus aktus volt – amivel nem szerzett akkora befolyást, mert a vezető részvényesek már lényegesen nagyobb részesedéssel rendelkeztek.²⁶

Eleinte Proliról nevezték el a céget, később azonban Arnoldtról kezdték nevezni. Pozícióját valószínűleg a két vezető csoport, a Proli és a Moretus közötti alku rendezte. Bár mindkét család többet fektetett be, mint maga Arnoldt, mégis ő volt a legalkalmasabb igazgatónak: vállalkozó szellemű, mindkét fél számára elfogadható külföldi.

A kezdeti ezer ellenére a Társaság alapításával kétezer darab ezer forint értékű részvény került kibocsátásra, összesen kétmillió forint értékben.²⁷ Mésze a legtöbb részvényt, háromnegyedét az osztrák hollandiai (a mai Belgium) antwerpeni bankárok és kereskedők vásárolták, akikhez néhány külföldi – az észak-holland tartományok (Egyesült tartományok) befektetői – is csatlako-

²⁴ Francois Jean Moretus (Antwerpen, 1717–1768) az Officina Plantiniana vezetője volt 1757 és 1768 között, és társtulajdonosa volt a Dambrugge-i Katoendrukkerij (gyapotnyomda) cégnek. A fiumei cég vezetésében játszott szerepéről a családi archívumban (Museum Plantin Moretus Antwerp) kiterjedt levelezés tanúskodik. Felesége, Mária Terézia Borrekens (Antwerpen, 1728–1797) gazdag nemesi családból származott. Férje halála után 1768-ban a nyomda vezetője lett, és három évtizeden át vezette a családi céget. Egyik közeli rokona, Jan Borrekens az 1750-es években Fiumében dolgozott, csakúgy, mint a szintén a Moretus családhoz kötődő Jean Antoine Wellens.

²⁵ MICHELSEN: *De Kompagnie...* A Társaság első három igazgatója volt: Urbano Arnoldt (1750. május 8. – 1755. február 7.), Thomas Rima (1750. október 1. – 1755. február 7.), aki egy időben az ostendei társaság titkára (secretaris) volt, a Társaság alapításakor már 65 éves, és a fiatal Jean Antoine Wellens (1752. augusztus 1. – 1755. február 7.) Antwerpen első polgármesterének, Pierre Antoine Wellensnek a fia.

²⁶ KOBLER, Giovanni: *Memorie per la storia della Liburnica citta di Fiume*, Fiume, 1896, 87–89. p.

²⁷ Az első között lépett be a Társaságba a Bíróság Bankbizottsága (Banco Hofdeputa-tion), amely 1750. október 20-án 144 részvényt vásárolt, és más befektetőkkel együtt az osztrák részesedést összesen 276 részvényre korlátozták.

zott, mint például az amszterdami Pye & Cruikshank Bank.²⁸ A Privilegierte Handlungs-Kompagnie zu Triest und Fiume (Kiváltságos Trieszt–Fiume Kereskedelmi Társaság) teljes egészében a flamandok kezében volt, így a bécsi vezetők attól tartottak, hogy az osztrák érdekeltségek Antwerpenben, ahol a tulajdonosok többsége gyűlt össze, veszélybe kerülnek. Ezért az udvari kamara azt kérte, hogy a Társaság székhelye Bécsben legyen. A kamara különmegbízottjának, Franz von Mygindnek (1710–1789), Chotek titkárának (secretariusnak), aki inkább botanikusként és a Bécsi Botanikus Kert igazgatójaként ismert, mint politikusként, nem sikerült megszereznie Bécs dominanciáját a részvényesek közgyűlésén. Antwerpenben azonban vigasztalásul sikerült elérnie az igazgatóság harmadik tagjának kinevezését, az egyik igazgatói tisztet, mellyel a két holland mellett az osztrák érdekek képviselője lett.²⁹

A kölcsönös engedmények elkerülhetetlenek voltak: a részvényesek tanácsának székhelye Antwerpenben maradt, az adminisztráció Fiumében, a Bécsi Udvari Kamara fenntartotta az ellenőrzési jogot, az osztalékot pedig csak Bécsben lehetett fizetni. Az adminisztráció köteles volt a Társaság pénzét a Bécsi Városi Bankban (Wiener Stadt Banco) elhelyezni. Mindkét fél, Bécs és Antwerpen kölcsönösen köteles volt tájékoztatni egymást a fontos döntésekről – az Antwerpenben hozott döntéseket közölni kellett a bécsi Chotekkel, és a Chotek hatáskörébe tartozó valamennyi döntést az antwerpeni részvényesekkel is ismertetni kellett. Annak ellenére, hogy az udvari kamara igyekezett a lehető legnagyobb ellenőrzést fenntartani, az antwerpeni kereskedők és bankárok továbbra is akadálytalanul üzeteltek más magánbankokkal, és a Proli bank hitelén kívül az Amszterdamból származó Pye & Cruikshank Bank pénzügyi forrásait is felhasználták, amely egyébként a Társaság részvényese volt. Ugyanakkor a bécsi bank Fries-szel is együtt dolgoztak.³⁰

A Fiumei Kereskedelmi Társaság és a Cukorüzlet

1749 októberében Chotek gróf sokkal szerteágazóbb üzleti tevékenységeket javasolt a leendő vállalat számára, mint azt a holland részvényesek

²⁸ MICHIELSEN: De Kompagnie... 1750. december 13-ig 1100 részvényt adtak el, amelyből a bécsiek 276-ot, az antwerpeni kereskedők 842-t birtokoltak. A részvények száma később nőtt. A vezető bécsi és osztrák befektetők részesedése az egyik első listán a következő volt: a Bécsi Bankbizottság (Wiener Banco Kommission) 144, Taffe gróf 24, Mária Terézia császárné 12 és a többiek egyformán: Rudolf Chotek, Jean Charles Chotek, Ulfeld gróf, Esterházy gróf, Joseph Kinsky gróf, valamint Wober és Joseph Belusco Triesztből.

²⁹ Eredetileg a trieszti kereskedőt és politikust, Pasquale Ricci bárót jelölték ki erre a pozícióra.

³⁰ MICHIELSEN: De Kompagnie...

gondolták volna. Javasolta még papír-, pamut- és vászonszövés, szeszfőzde, üveg- és porcelángyarak alapítását. Igyekezett a Társaságot bányászatba és hajóépítésbe is bevonni, valamint a kávé és a rezen kívül sokféle áru kereskedelmébe, továbbá arra, hogy saját dohánytermesztéssel és értékesítéssel foglalkozzon, illetve bekapcsolódjon a biztosítási üzletbe és a lottóba!

1. táblázat
A fiumei hajótulajdonosok hajóinak listája, 1759³¹

Hajók	Hajó- tulajdonos	Ágyúk	Ágyúk kőgolyókkal	Legénység lét- száma	A hajó hord- képessége (tonnában)
Petachi	David Giacomo	16	-	20	230
Chechie	Giustini Giovanni	6	8	10	112
	Compania di Trieste e Fiume	16	-	20	200
	Danni Constantiino	4	-	10	100
Marciliane	Mattio Tomassich	-	6	12	98
	Tomassich Francesco	2	-	11	95
	Bradicich Giuseppe	-	-	10	75
	Brancovich Cristoforo	-	-	10	75
	Loi Giorgio	4	-	8	70
	Tomicich Tomaso	-	-	5	40
Pandore	Simonich (?) Lorenzo	-	-	11	75
	Tomicich Giovanni	4	-	8	45

³¹ A Társaság rendelkezett az egyik legnagyobb hajóval Fiumében, igaz az első erőfeszítések után a társaság leállította a hajóépítést és a hajózást. A lista betekintést nyújt a helyi hajók számába, változatosságába és méretébe, valamint a legénység létszámába, továbbá a nagyobb hajók fegyvereit is számba veszi. Kétféle ágyú létezett: a vas- és kőgolyós.

Trabacoli	Minodi (?) Giuseppe	4	4	10	70
	Bradicich Giuseppe	-	4	8	55
	Giustini Giovanni	-	8	8	50
	Danni Constantin	-	-	5	32
	Tomassich Mattio	-	-	5	37,5
	Luppi Giovanni	-	-	4	24
	Fumulo Giovanni	-	-	4	22
	Tomicich Tomaso	-	-	5	45
	Bradicich Andrea	-	-	6	40
	Giustini Giovanni	-	-	7	34
	Bradicich Giuseppe	-	-	3	18
	Knesevich Mattio	-	-	4	17
Pellighi	Bacarcich Vincenzo	-	-	4	18
	Derossi Nicolo	-	-	8	20

Forrás: Rijekai Állami Levéltár, JU-4. 18. kötet.

Arnoldt és Proli azonban elutasította Chotek összes kérését, hogy teljesen más termékeket állítsanak elő. A hollandok ragaszkodtak a cukortermeléshez, és ahhoz, hogy a termelés és az értékesítés kizárólagos jogai náluk legyenek. A bécsi tárgyalások, valamint egy trieszti és fiumei körút után Arnoldt és Proli 1749 novemberében visszatért Antwerpenbe. Bár eleinte, az alapításról szóló vita során a Társaságot Proliról nevezték, Arnoldt nagyon gyorsan lépett és már 1750 februárjában megegyeztek abban, hogy az új céget Urbano Arnoldt & Comp. néven alapítják. Ezt megerősítette egy szabadalom (Privilege), amelyet a császárné 1750. október 1-jén adott ki.³² Urbano Arnoldt & Comp. megkapta a jogot, hogy Triesztben szárazföldi és tengeri kereskedelmi társaságot alapítsanak a következő jogokkal:

- csak 25 évre alapíthatják és tarthatják fenn a cukortermelést az osztrák örökös tartományokban;

³² KOBLER: *i.m.*, 87–89. p.

- az épületek és raktárak építéséhez szükséges anyagok, valamint a finomítói munkához szükséges alapanyagok behozatalára vonatkozó vám-, útdíj- és egyéb adók fizetése alóli mentességet kapnak;
- a hivatali és a finomítói alkalmazottak mentesülnek minden olyan közkötelezettség alól, mint az őrszolgálat, a katonai szolgálat és a robot;
- a Társaság ingyenes nyerscukrot importálhat külföldről Triesztbe és Fiuméba, és csak az általa belföldre szállított finomított cukor után köteles fogyasztási adót fizetni.

A cukortermelés és -értékesítés monopóliuma az osztrák örökös tartományokban az Adriától Közép-Európaig terjedő széles területet foglalta magában – Felső- és Alsó-Ausztria, Stájerország, Karniola, Karintia, Gorizia tartomány, Tirol, Isztria és Trieszt.³³

Jelentős összeget, 226 ezer forintot különítettek el a finomítók, raktárak, lakóházak építésére és ugyanennyit három hajó építésére. A fiumei üzemek a városon kívül három helyen – Brajdában, Brajda-Smrekariban és Ponsalban – épültek.³⁴ A hivatali épület a környező kisebb épületekkel – műhelyek, malom, raktárak és kisegítő épületek – közvetlenül a Szent Károly Lazaretto (mely 1728-ban létesült) közelében épült, és a legnagyobb termelés idején alkalmanként a Lazaretto raktárait is használták. Bár a Lazarettónak saját zárt kikötője – mandracchio – volt, a hivatali épület előtt ember alkotta partszakasz és rakpart volt a csónakok kikötésére. Két kisebb komplexum is épült. A főkomplexum közelében, Brajda-Smrekar körzetében egy másik finomító is épült környező épületekkel. A Társaság üzemei építésének előrehaladását bizonyítja az is, hogy 1752 végén elkészült egy harmadik komplexum Ponsalban finomítóval és a környező épületekkel, parkkal és erdővel, meglehetősen távol a Társaság főkomplexumától.³⁵

A cég fő terméke a cukor volt, amelyet mindhárom üzemben gyártottak. Bár a 16. században Antwerpen volt a cukor finomításának és kereskedelmének európai központja, amely nyers formájában közép-amerikai ültetvényekről és a Kanári-szigetek holland birtokairól származott, később Amszterdam és London lett a fő cukorközpont, akárcsak Hamburg, amely a 18. század közepétől a végéig vezető szerepet játszott. A Fiumei Társaság idején itt határozták meg a cukor európai árait. A 18. század közepén több száz kis, többségében családi tulajdonban lévő finomító működött Hamburgban – egy

³³ Österreichische Staatsarchiv, Finanz und Hofkammerarchiv, vol. 103. A privilégium 13. pontja kimondta, hogy 2000 darab, egyenként 1000 forintos részvény került kiadásra. 1750. október 20-án a Bécsi Bankbizottság (Wiener Banco Kommission) bejegyezte a Társaságba való belépését 144 részvénnel.

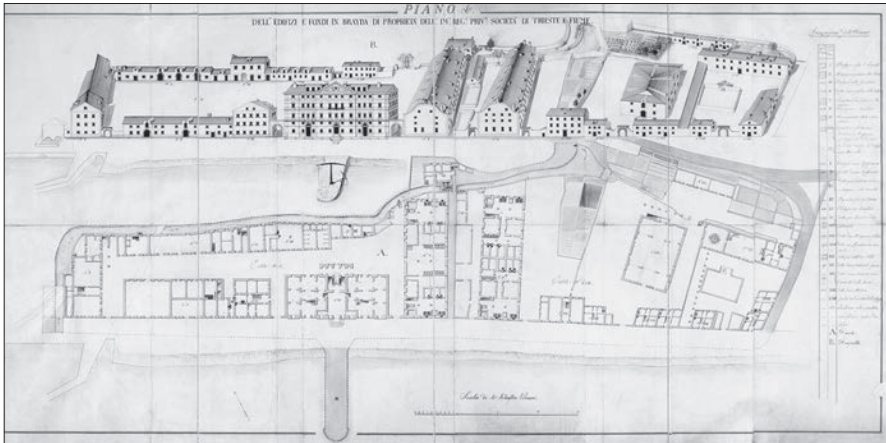
³⁴ MAJER, Krasanka – PUHMAJER, Petar: *Palača šećerane u Rijeci / The Palace of the Sugar Refinery in Rijeka*, The City of Rijeka - Croatian Conservation Institute, Rijeka, 2008.

³⁵ MICHIESEN: De Kompagnie...

időben annyi volt belőlük, mint nap az évben – 365! Ezért Fiumében is sok mesterfinomító (szakember) – raffineur – érkezett Hamburgból. A Társaság leggyakrabban az atlanti és a mediterrán kikötőkben – Bordeaux és Nantes, Le Havre és Marseille – vásárolt nyerscukrot. Néha még Londonban, Liverpoolban és Velencében, néha pedig Lisszabonban is. Az üzleti élet kezdeti éveiben a termelés három különálló finomítóban folyt – a nagyban nyolc kazánal, a két kicsiben egyenként négy kazánal. Később 24 kazán működött, mind a három finomítóban nyolc-nyolc, ezek maradványai a mai napig láthatóak a brajdai főkomplexumban, a ponsali nagy parkban lévő üzemben, valamint Brajda-Smrekari területen, ahol ma a Fiumei Egyetem Tengerészeti Kara található.³⁶

4. kép

A Trieszt-Fiume Privilegizált Társaság komplexum alaprajza a fiumei Brajdán³⁷

Forrás: Österreichische Staatsarchiv – Finanz und Hofkammerarchiv, Bécs.

A 18. század közepén a cukor még drága volt, ára folyamatosan emelkedett, számos származékot állítottak elő belőle, miközben az ár a finomítás fokától, valamint a hamburgi tőzsdei ártól függött, mely a 18. században az európai cukortermelés fő központjává is vált. A különböző finomítási fokok árnyalatait több alapvető csoportra lehetne osztani.³⁸ A legdurvább és legolcsóbb a

³⁶ HOFMANN: *i.m.*, 54. p.

³⁷ Fiume három komplexuma közül ez a fő. A palota a Társaság székhelye, és számos épület veszi körül - cukorgyártásra, cukorgyártásra szolgáló agyagformák gyártására, egyéb műhelyek, raktárak és munkásszállások számára. Ez a kép a Társaság 1826-os bezárása előtt készült.

³⁸ MICHELSEN: *De Kompagnie...* „Lumpen, Melis ord., Melis fin, Pet. Melis fin, Rafinat ord., Rafinat fin, Candisbrodt, Candis blanc, Candis jaune, Candis brun, Sirop brun.”

lumpen, majd a melisa többféle változata, majd a raffinált vagy „rafinada”, majd a legfinomabb kandiscukrok közül több, fehér és barna. Cukorszirupot is árultak (ez egy barna folyadék volt, amely nem tudott kikristályosodni). A finomítás után visszamaradt haszontalan keverék, melaszból készült cukor és alkohol gyártása mellett a Társaság kezdettől fogva sok egyéb (főleg gyarmati) áruval is kereskedett, amelyeket elsősorban keleten, Isztambulban és Szmírnában értékesített. A raktárakban található különféle áruk leltárát az üzlet kezdetekor,³⁹ 1753-ban Balthasar Proli (Antwerpen, 1722 – Németország, 1804 körül), a híres Charles Proli bátyja állította össze, aki időközben a Távols-Kelet üzleti ügyeinek és a Trieszti Ázsiai Társaságnak szentelte életét.

A fiumei üzemek egyik vezető embere, Balthasar volt, aki megerősítette a céget és a gyártmányokat egyesesen menedzselte.⁴⁰ Fiumén és Trieszten kívül hamarosan már a milánói raktárakban is megtalálhatóak voltak a Társaság termékei. Az egyik igazgató, Kennedy 1755. augusztus 18-án feljegyezte, hogy a gyártás mellett kereskedelemmel is foglalkozott a társaság, például volt olyan eset, amikor a Marseille-ben beszerzett ezer font kávé jó haszon mellett eladták Velencében. Bár a fiumei finomítók 1754-re már elegendő cukrot termeltek az osztrák örökös tartományok ellátásához, a társaság antwerpeni tulajdonosai nem szerették azokat a veszteségeket, amelyeket nyilvánvalóan nem tartottak indokoltnak. A megépült hajók kedvezőtlenül keltek el, és egyéb veszteségek is keletkeztek, mert az adminisztráció túl sok kockázatot vállalt a hamuzsír, gyertyaviasz és rozsólis gyártásában. Ezért 1754-re új cégvezetés alakult, és új nevet kapott a cég, amelyet Arnoldt, Kennedy, Wellens & Comp. néven működött. A változások ellenére Arnoldt 1758-ig a vezetés tagja maradt. 1760-tól az osztrák részvényesek képviselője, a trieszti tartományi közigazgatás tanácsosa (consigliere dell' i.r. governo di Trieste) minden évben részt vett az egyenlegellenőrzésben.

1768. június 30-án a cégnek 704 alkalmazottja volt, 339 Fiuméből és környékéről, 316 más osztrák alattvaló és 49 külföldi. Az alkalmazottak, a fiumei finomítókban a közvetlen termelésben dolgoztak vagy a cukorraktárban, a tűzifa szállításban, kocsisként, asztalusként, üvegezőként, kovácsként, istállóként, kőművesként.⁴¹ A Fiumében dolgozókon kívül néhányan a tarvisioi kohókban, illetve a famljei és škofjei szénbányákban dolgoztak vagy a fiumei

³⁹ Eredeti lista: „Cacao 18,854 lb, gingembre 2,085 lb, brax rafine' 203lb, bois de campeche 4,272 lb, plomb d'Angleterre 5,735 lb, piment 4,228 de lingu5lb, dominence 205lb, 9228 de lingu5lb, bois de lie'ge 89 lb, peaux de vau d'Angleterre 1090 lb, cuir a' semelles 165 lb, plomb brule' 1678 lb, caffé (Bourbon-Martinique) 29 824 lb, 4,05 lb, 9 lb.” a Proli listán szereplő mennyiségeket bécsi fontban (kb. 560 gramm) fejezték ki – a legnagyobb mennyiségben kávé és kakaó volt, de volt papír, bors is, tea és gyömbér, lenmag, valamint kötelek, indigó és ólom.

⁴⁰ MICHIELSEN: De Kompagnie...

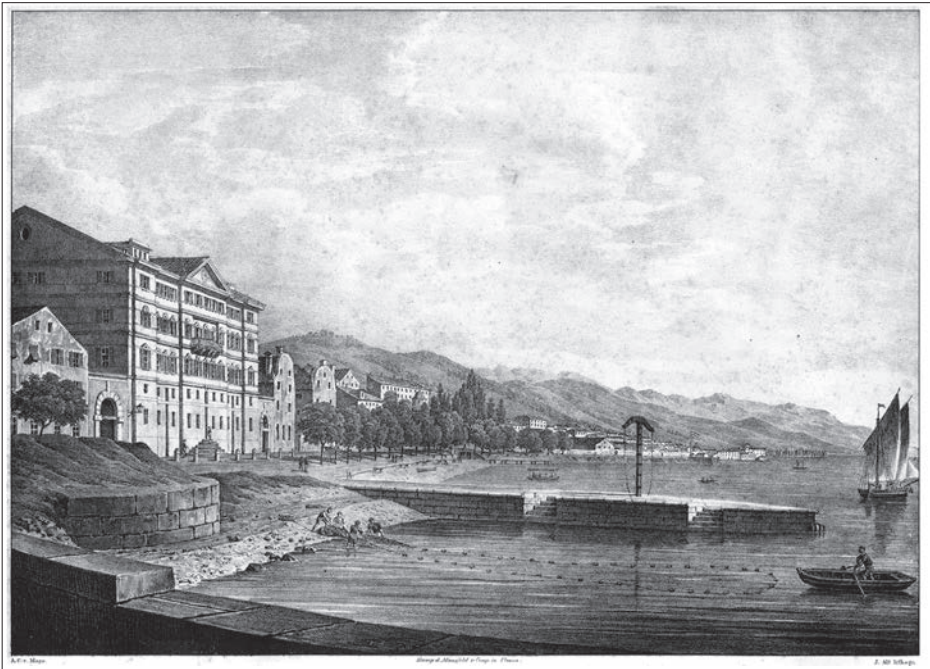
⁴¹ KOBLER: i.m., 87–89. p.

szenet szállító kishajókon, valamint a trieszti, karlócai, valamint a Baján, a Temesváron és a Nagyszébenben lévő raktárakban.

Amikor a Társaság meghatározott 25 éves futamideje lejárt, privilégiumát 1775. január 23-án további 25 évre, 1800-ban pedig további 4 évre megújították.⁴² 1808-ban I. Ferenc magyar király 1814-ig kiterjesztette a kiváltságot azal a feltétellel, hogy a társaság, amelynek központja Fiume maradt, továbbra is Trieszt és Fiume Kiváltságos Társasága nevet viseli, és a fiumei magyar kormányzó felügyelete alatt áll.⁴³

5. kép

A Trieszt-Fiume Kiváltságos Társaság 1776-ban épült palotája⁴⁴

Forrás: GONDA Béla: *A tengerészet és a fiumei kikötő*, Pátria irod. vállalat és nyomdai részvénytársaság nyomdája, Budapest, 1906.

⁴² Uo.

⁴³ Fiume 1776–1779-től Mária Terézia diplomái által Magyarország részévé vált. Ezt erősítette meg I. Ferenc az 1807. évi IV. törvénycikkben (a ford. megjegyzése).

⁴⁴ A régi hivatali épület 1775-ben egy tűzvészben megsemmisült. Nem úgy tűnik, hogy az épület teljesen leégett, mert az új, már 1776-ban épült, állítólag „melioem in form est reedificata” (felújított és még gyönyörűbb, mint korábban). A palota Közép-Európa legnagyobb üzleti épülete, a dísztermek mellett irodák és kiszolgáló helyiségek, a földszinten cukorraktárak és pincék is találhatóak. Ma a Rijeka Városi Múzeum.

A meghosszabbított kiváltságokkal új Társaság alakult – melyet úgy alapítottak, mintha a régi nem is létezett volna. Ez némileg megváltoztatta a tulajdonosi szerkezetet, de nem rontott rajta.⁴⁵ A részvényesek egy része kilépett és kifizették őket, míg mások az új Társaságba fektettek be. Ez volt a legjobb üzlet időszaka, annak ellenére, hogy ekkoriban sok új cukorfinomító jelent meg, és a fiumei cukor megszűnt kizárólagos árucikknek lenni. A csúcson a vállalatnak körülbelül ezer dolgozója volt, és a termelést megháromszorozták, 60 ezer mázsára. Tervben volt a dolgozók számának növelése is: a munkások családját is számolva 12 ezer ember eltartását tervezte a Társaság.

A Fiumei Kereskedelmi Társaság megszűnése és a fiumei kikötő

1800-ban a Társaság élettartamát további 4 évvel, majd 1814-ig meghosszabbították. A legnagyobb nehézségek a napóleoni háborúk idején kezdődtek – 1812-ben szinte az összes dolgozót elbocsátották, majd az antwerpeni tulajdonosokat megrázta Belgium megalapítása, illetve ezzel Antwerpen és Ausztria szoros kapcsolatainak megszakadása.⁴⁶ Ezzel párhuzamosan a Fiumei Társaság a perifériára került miközben Közép-Európában egyre több új cukorgyár épült. Hamar megváltozott az alapanyag és a technológia is – megkezdődött a cukorrépából történő cukorgyártás. Az azonban tény, hogy a Fiumei Kereskedelmi Társaság, tulajdonképpen a Trieszt-Fiume Kiváltságos Kereskedelmi Társaság a 18. századi közép-európai kereskedelmi társaságok közül a legnagyobb és legsikeresebb volt. A kortársak feljegyzései szerint, például aszerint, amelyet a későbbi II. József császár 1775. május 13-án írt a naplójába, megerősíti annak fontosságát Fiume életében, hogy a Társaság még tevékenysége csúcán sem tudta biztosítani a kikötő sikeres üzleti működéséhez szükséges elégséges forgalmat. A leendő császár benyomásai nagyon pontosak és világosak voltak. Dél felől hajóval érkezett, körbejárta a partot, a kikötőket és a hajógyárakat, és így szólt: „Aztán Fiume felé utaztunk lehorgonyzott hajók mellett, amelyek között két külföldi francia hajó is cukorszállítás reményében érkezett, azonban a két hajó közül csak az egyikre volt elegendő rakomány, a másikat kövel megrakodva tudták csak útjára bocsájtani.”⁴⁷ Ugyanakkor magát a cukorfinomító üzemet és raktárait alaposan megdicsérte a trónörökös.

Bár a kikötő csak 1779-ben a Magyarországhoz csatolás után kezdett gyarapodni, a napóleoni háborúk alatt ismét lemaradt – az új körülmények között a végéhez közeledő Társasággal együtt. Sok évtizednek kellett eltelnie a kikötő feltámadásáig és végső felemelkedéséig.

(fordította: Pelles Márton)

⁴⁵ HOFMANN: *i.m.*, 49. p.

⁴⁶ A Társaságot 1826-ban teljesen felszámolták. Az utolsó igazgató, Livino Massart a következő néhány évben eladta a birtokot és az ingóságokat.

⁴⁷ II. József naplójából, Horvátország és az Adriai-tenger partvidékének állapotairól 1775-ben. Idézi: DUBROVIĆ: *Riječka luka...*, 324. p.